

'Cumhuriyetin sağlık mimarı' Refik Saydam ve Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü

Prof. Dr. Mustafa Ertek

1961 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Erzurum'da tamamladı. Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesinden 1985 yılında mezun oldu. İlk görev yeri olan Çorum'da 1986-1988 yıllarında Sağlık İl Müdürlüğü görevini yürüttü, 1993-1998 yıllarında uzmanlık eğitimini Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Enfeksiyon Hastalıkları ve Klinik Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı'nda tamamladı. 2005 yılında doçent, 2011 yılında profesör oldu. 2006-2011 yılları arasında Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı ve 2011-2014 yıllarında Dr. Abdurrahman Yurtaslan Ankara Onkoloji E.A.H. Başhekimliği görevlerini yürüttükten sonra aynı hastanede klinik eğitim ve idari sorumlusu olarak çalışmaya devam etmektedir.

Hekim, devlet ve siyaset adamı; başbakanlık ve en uzun süre sağlık bakanlığı yapan İbrahim Refik Saydam, 8 Eylül 1881 günü İstanbul Fatih'te doğmuştur. (7 Temmuz 1942'de İstanbul'da vefat etmiştir). İlk ve ortaöğrenimini Fatih Askerî Rüştiyesinde tamamlamıştır. Askeri Tıbbiyeyi tabip yüzbaşı olarak bitirdikten sonra Almanya'da Berlin Askeri Tıp Akademisinde eğitim almıştır, Balkan Savaşı sırasında Antalya ile Çatalca cephelerinde kolera hastalığını önleyici çalışmalar yapmış. 1914 yılında atandığı Sahra Genel Sağlık Müfettişi Muavinliği dönemlerinde Bakterioloji Enstitüsünü koordine ederek tifo, dizanteri, veba ve kolera aşılarının, tetanos ve dizanteri serumlarının burada üretilmesini sağlamış ve Birinci Dünya Savaşı boyunca ordunun tıbbi ihtiyaçlarının buradan karşılamıştır.

Refik Saydam'ın tifüze karşı hazırladığı aşı tıp literatürüne geçmiş ve bu aşı Birinci Dünya Savaşı Müttefik Alman Ordusu ile Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk askerleri tarafından kullanılmıştır. 19 Mayıs 1919'da 9. Kolordu Sağlık Müfettişi Muavinliği görevi ile Mustafa Kemal'in yanında Samsun'a çıkan İbrahim Refik Bey, daha sonra Mustafa Kemal'in karargâhı Erzurum'dan Sivas'a taşındıktan sonra, Erzurum Askeri Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Servisi şefliğine atanmış, kendisine verilen bu görevi kabul etmeyerek binbaşı rütbesiyle ordu dan ayrılmış, Erzurum ve Sivas Kongresi çalışmalarına katılmıştır.

İbrahim Refik Bey, 23 Nisan 1920'de açılan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) Beyazıt Milletvekili olarak girmiştir. İkinci dönemde İstanbul Milletvekili seçilerek üyeliğini sürdürmüştür. İbrahim Refik Saydam genç cumhuriyetimizin kuruluş yıllarında yaklaşık 14 yıl süren Sağlık Bakanlığı döneminde "Cumhuriyetin sağlık mimarı" unvanını hak edecek önemli hizmetlere imza atmıştır. Dr. Refik Saydam'ın Sıhhiye Vekili oluşuyla birlikte gerçekleşen sağlık uygulamaları uzun yıllar boyunca Türkiye'deki sağlık politikalarında belirleyici olmuştur. Günümüzde hala yürürlükte olan ve sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde önemli mihenk taşı konumundaki yasalar onun döneminde çıkarılmıştır. 06 Mayıs 1930 Tarihli Resmî Gazetede yayınlanan 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 11/4/1928 Tarih ve 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı San'atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun bu yasalardandır.

Koruyucu sağlık hizmetlerinin öneminin kavrandığı 19. yüzyılda Batılı toplumlarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda da önemli sayılabilecek hizmetler yapılmış özellikle aşılama çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Ancak bu hizmetler çok organize bir şekilde ve yurdun tamamını kapsayacak nitelikte yapılamamaktaydı. Cumhuriyetin kuruluşu ile bu alandaki eksiklikleri gidermek için 1925 yılında hazırlanan Sağlık Bakanlığı Çalışma Programı'yla şu temel hedefler belirlenmiştir:

- Sağlık teşkilatını genişletmek
- Hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek

- Numune hastaneleriyle doğum ve çocuk bakımevleri açmak
- Sıtma, verem, trahom, frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek
- Sağlıkla ilgili kanunları yapmak
- Sağlık ve sosyal yardım teşkilatını köylere kadar götürmek
- Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak

Bu program çerçevesinde 17/05/1928 tarih ve 1267 sayılı Kanun'la Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi kurulmuştur. Müessesenin ilk müdürü olarak Dr. Mustafa Hilmi Sagun görevlendirilmiştir. Başlangıçta; Kimyevi Tahlilat, İmmünobiyojoloji, Farmakoloji ve Bakterioloji olmak üzere dört şube olarak hizmet vermiştir. Daha sonra 30/12/1940 tarih ve 3959 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi Teşkiline Dair Kanun ile tanımlanmış hizmetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu hizmetlerin başlıcaları; aşı ve serum üretimi, biyolojik ürünlerin ve farmasötiklerin kontrolü, bulaşıcı hastalıklara yönelik tanı amaçlı antijen ve antiserum üretimi, araştırma, yayın, eğitim ve danışmanlıktır.

1927 yılında Bakteriolojihanede Müderis Ahmet Refik Güran tarafından BCG aşısı üretilmiştir. 1931 yılından itibaren ülkemizde ilk defa olmak üzere tetanos ve difteri aşısı üretilmeye başlanmıştır. 1934 yılında ülkemizin farklı bölgelerinde devam etmekte olan aşı üretimi Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi bünyesinde toplanmıştır. 1942 yılında Merkez

Hıfzıssıhha Müessesesi tarafından akrep serumu üretilmeye başlanmıştır. Aynı yıl tifüs aşısı üretmek üzere Dr. Ali Mustafa Menteşoğlu idaresinde bir laboratuvar kurulmuştur. 1947 yılında Biyolojik Kontrol Laboratuvarı kurulmuştur. 1948 yılında ülkemizde ilk olarak boğmaca aşısı üretilmeye başlanmış, 1950 yılında İnfluenza Laboratuvarı, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Uluslararası Bölgesel İnfluenza Merkezi olarak tanınmış ve 1953 yılında DSÖ tarafından ruhsatlandırılmıştır ve aynı yıl Türkiye’de influenza aşısı üretimine geçilmiştir.

1950 yılında BCG laboratuvarı müstakil binada hizmet vermeye başlamıştır. 1953 yılında Dünya Sağlık Örgütü’nün desteklediği verem kampanyaları için gerekli aşılardan sınırlı olarak bu sisteme hazırlanmıştır. 1968 yılında tetanos, akrep ve şarbon serumlarının üretildiği Serum Çiftliği kurulmuştur. 1965 yılında kuru tip çiçek aşısı hazırlanmış, 1977 yılında dünyada çiçek eradikasyon programının başarılı olmasından sonra üretimine son verilmiştir. 1970’li yıllar aşı üretiminde gerilemenin başladığı yıllar olmuştur. Buna rağmen üretim tesislerine sınırlı düzeyde de olsa yatırımlar yapılmıştır. Buna 1983 yılında liyofilize tip BCG aşısı üretimi gösterilebilmektedir. Bu üretim 1998 yılına kadar devam etmiştir. 1995 yılında tetanos aşısının fermentasyon metoduyla üretimi için modernizasyon çalışmaları başlatılmış, 1999 yılında yeni teknoloji ile tetanos aşısı üretilmiştir. Ancak tesisin GMP koşullarına uygun olmaması nedeniyle kullanıma sunulamamıştır.

1996-1997 yıllarında DBT, kuduz ve BCG aşılarda üretimine son verilmesi ile ülkemizde durdurulmuş olan aşı üretiminin tekrar başlaması amacıyla 2000’li yılların başında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında difteri, boğmaca, tetanos, inaktif polio, hemofilus influenza tip b aşısından oluşan beşli karma aşı (DaBT-IPV-Hib) ile 2011 yılında dörtlü karma aşı (DaBT-IPV) paketleme ve enjektöre dolma teknolojisi ülkemize getirilmiştir. 2010 yılında pnömokok aşısı (KPA, Konjuge Pnömomokok Aşısı) paketleme, enjektöre dolma ve formülasyon teknolojisinin de ülkemize getirilmesi sağlanmıştır.

2015 yılında ise tetanos ve difteri aşılarının üretilmesi için planlamalar yapılmış daha sonra Ankara Akyurt ilçesinde GMP (İyi Üretim Prosesi) belgesine sahip dolma tesisi kurulmuştur. Nisan 2017 itibarıyla ilk dolma gerçekleştirilmiştir. 24

Kasım 2020’de ise tamamen yerli olarak kullanıma hazır erişkin tipi Tetanos-Difteri aşısının ilk teslimatı yapılmıştır. Sağlık Bakanlığı bünyesinde Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından halen akrep ve difteri serumu üretimi devam etmektedir.

Aşı çalışmaları günümüzde komponent aşılara yönelik araştırma ve geliştirme çabalarının öncelikli ve ağırlıklı çalışma konuları olarak yer almaktadır. Multivalent aşılarda moleküler mühendislik tekniklerinin etkin kullanımı ile yan etkileri azaltılmış daha güçlü bağışıklık sağlayan gelişmiş aşılarda (rekombinant DNA aşılarda, sentetik peptid aşılarda, mutant aşılarda), adjuvan kullanımı ile aşı etkinliğinin geliştirilmesi, tropikal alanlarda kullanım gerekliliği olan ısıya dayanıklı aşılarda geliştirilmesi, yeni geliştirilecek aşılarda enjeksiyon dışı non-parenteral aşılamaların (oral, intranasal) temel yaklaşım olacağı, yine tek doz aşılamaya olanağı sunan etkin ürünlerin öncelik kazanacağı düşünülmektedir. Bu gelişmeler ışığında sürdürülebilir bir aşı üretimi stratejisinin belirlenerek ülkemizde de aşı üretimine bir an önce başlanmasında yarar olduğu kanaatindeyim.

Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı; 11 müdürlük, 2 laboratuvar şefliği, 3 ana hizmet birimi, iki destek hizmetleri müdürlüğü ve 7 bölge müdürlüğünden oluşan yaklaşık 1.700 personeli ile birçok alanda referans laboratuvar olarak hizmet vermenin yanında; Uluslararası Sağlık Tüzüğü kapsamında laboratuvarların bulaşıcı hastalık acil durumlarına yönelik altyapısının güçlendirilmesi, Ulusal Antimikrobiyal Direnç Sürveyans (AMDS) Sisteminin kurulması, Ulusal İnfluenza Merkezi’nin tanı kapasitesinin geliştirilmesi, Viral Hemorajik Ajanların (Hantavirus, KKKA, Chikungunya) tanısının geliştirilmesi, HIV, AIDS Doğrulama Merkezi Çalışmaları, Pnömomokokal Hastalıklar Ulusal Laboratuvar Sürveyans Ağı kurulması ve idamesi, Ulusal Enterik Patojenler Laboratuvar Sürveyans Ağı ku-

rulması ve idamesi, Bildirimi zorunlu bulaşıcı hastalıkların tanısında standardize yöntem ve standart uygulama prosedürlerinin uygulamasının yaygınlaştırılması, yürütülmesi, ülke genelinde laboratuvar personelinin ihtiyaca uygun ve standart programlar dahilinde eğitilmesi, Anti-TB Direnç Sürveyans Programı’nın yürütülmesi, zehirlenmelerde sağlık çalışanlarının müdahale yeteneğinin geliştirilmesi, kimyasal biyolojik radyasyon ve nükleer tehlikeli maddeler (KBRN) konusunda, ilgili kurum ve kuruluşların kapasitesinin geliştirilmesi, toplumun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi görevlerinin yapılması yanında tanı amaçlı antijen antiserum üretimi, deney hayvanları üretimi, tetanos, difteri ve akrep serumu üretimi, biyolojik ürünlerin ve ilaçların kontrol analizleri gibi daha birçok hizmeti yürütürken 2 Kasım 2011 Tarih 663 Sayılı Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile birimleri ve görevleri Halk Sağlığı Kurumuna devredilmiştir. Seksen üç yıl boyunca ülkemizin sağlık hizmetine damga vurmuş bu kurumun, ismiyle, misyonuyla daha güçlü bir şekilde yerini alması Refik Saydam başta olmak üzere kurumda emeği olan herkesi mutlu edecektir.

Kaynaklar

Bulut, M., Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı (1928-2017) Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2021

Ergin A., Aşılamaların Tarihçesi ve Aşı Geliştirme Çalışmaları. Gökçay G., editör. Aşılar. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri; 2021. p.1-5.

Karabulut, U., Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937) ÇTTAD, VI/15, (2007/Güz), s.s.151-160 151

Karakurt G.T., Kılıç A. O., Solmaz G., Aşı Akademik, Endüstriyel ve Resmi Otorite Yönüyle, S. Şenel, M.K. Derici, Ed. İstanbul, Türkiye: Hipokrat Yayıncılık, 2020.

Kılıç S.G., Dolapçı İ. Aşıların Tarihçesi ve Yeni Aşı Stratejileri; Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 2021;74(1):1-10

Selçuk, E.B., The History of Vaccination Türkiye Klinikleri J Fam Med-Special Topics. 2011;2(5):1-4